कक्षा दसमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ
नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षको
नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको

शोधपत्र

शोधार्थी
डम्बरबहादुर कटुवाल
त्रि.वि.द.नं.- २७४८-८१
क्याम्पस दर्ता नं. - ३७८/२०६३
दोस्रो वर्षको परीक्षाको रोल नं. - २१४०२८८/२०६५
शिक्षाशास्त्र सङ्काय एम. एड. द्वितीय वर्ष
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ
२०६७

कृतज्ञता ज्ञापन :

नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा र सरकारी कामकाजको भाषाको साथै पठन पाठनको माध्यम भाषासमेत रहँदै आएको वर्तमान अवस्थामा यसको प्रभावकारी शिक्षणको अति महत्त्वपूर्ण स्थान रहन्छ । यसै सन्दर्भमा राष्ट्रभाषाको संरक्षण र यसको विधागत शिक्षणको क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानको आवश्यकताको महसुस गरी कविता विधाको शिक्षणलाई कसरी व्यवस्थित रुपमा अगाडि बढाउन सकिन्छ भन्ने कुरामा अध्ययन गर्ने मोह बढेकाले यस अनुसन्धान कार्यलाई यसमा केन्द्रित गरेको छु ।

यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आद्योपान्त सहयोग गर्नेहुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरुवर प्रेमप्रसाद भट्टराईज्यूप्रति श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । उहाँको अमूल्य सुझाव एवम् कुशल निर्देशनले आफू चिरकाल ऋणी रहेको महसुस भएको छ। त्यस्तै शोधपत्रको लेखनको क्रममा सुझाव तथा सल्लाह प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागका गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको सामग्री संकलन गर्ने क्रममा सहयोग गर्ने इलाम जिल्ला नमुना छनोटमा परेका सम्पूर्ण विद्यालयका प्राधानाध्यापक, विषय शिक्षक र विद्यालय परिवारप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह एवम् सुझाव दिई सहयोग गर्ने मेरा सहृदयी मित्रहरू र श्रीमती निर्मला कटुवालप्रति पनि म आभारी छु । साथै यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग टङ्कण गर्ने टिना फोटा स्टूडियो खोर्सानेका यज्ञमणि निरौलालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभागसमक्ष यो शोधपत्र प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

डम्बरबहादुर कटुवाल

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपाली शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम अनुरुप नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि डम्बर बहादुर कटुवालले मेरो निर्देशनमा रही "कक्षा दसमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने विधिहरूको अध्ययन" शीर्षकको शोध-पत्र परिश्रम पूर्वक तयार पार्नुभएको हो । उहाँको यस अध्ययनप्रति म पूर्णरुपमा सन्तुष्ट छु । अतः त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभागमा यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/......../ ....

प्रेमप्रसाद भट्टराई

शोध निर्देशक

शोध सार

शोध शीर्षक	:	कक्षा दसमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका कार्यकलापहरूको अध्ययन
शोधार्थी	:	डम्बरबहादुर कटुवाल
शोध निर्देशक	:	प्रेमप्रसाद भट्टराई
विभाग/क्याम्पस	:	नेपाली भाषा शिक्षा विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ शिक्षाशास्त्र सङ्काय

शैक्षिक वर्ष :

शोध प्रक्रिया :

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत एम.एड. नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनको लागि तयार गरिएको हो । कविता शिक्षणमा उपयोगी कार्यकलापहरूको अध्ययन गर्ने, इलाम जिल्लाका विद्यालयहरूमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण कार्यकलापहरूको पहिचान गर्ने, सरकारी र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले प्रयोग गरेका शिक्षण कार्यकलापहरूमा पाइने समानता र भिन्नताहरूको अध्ययन गर्ने कक्षा दसमा अध्यापन गर्ने तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले प्रयोग गर्ने शिक्षण कार्यकलापहरु बीचका फरक पत्ता लगाउने प्रमुख उद्देश्यमा यो शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ ।

मूलतः क्षेत्रीय सामग्री सङ्कलन विधिमा आधारित यस शोधपत्रमा जनसंख्या तथा नमूनाको छनौट गरी प्रश्नावली र कक्षा अवलोकन फारमका माध्यमबाट तथ्य संकलन भएको छ । प्राप्त तथ्यांकको व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

चार अध्यायमा सङ्गठित यस शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय, दोस्रो अध्यायमा कविता शिक्षण कार्यकलापहरूका सैद्धान्तिक चर्चा, तेस्रो अध्यायमा

सङ्कलित सामग्रीको व्याख्या विश्लेषण र चौथो अध्यायमा निष्कर्ष र सुझावहरू रहेका छन् ।

शोध निष्कर्ष :

यस शोधपत्रका प्रमुख निष्कर्षहरू निम्नलिखित रहेका छन् ।

- कविता विधा भाषा शिक्षण दृष्टिले महत्वपूर्ण विधा हो ।
- गीत तथा अभिनय, अर्थबोध, प्रश्नोत्तर, व्याख्या, छलफल, तुलना, समीक्षा विधि आदि कविता शिक्षणका प्रमुख विधिहरू हुन् ।
- तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूका तुलनामा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको शिक्षण प्रभावकारी हुने ।
- कविता शिक्षण गर्दा लयबोध गराउने र कविताप्रति रुचि जगाउने खालका कार्यकलापमा जोड दिनुपर्ने ।
- शिक्षक केन्द्रित भन्दा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिहरूको बढी उपयोग गर्नुपर्ने ।
- कविता शिक्षण कार्यकलापहरूका बारेमा शिक्षकहरूलाई प्रशिक्षण र गोष्ठीहरूको आवश्यकता रहेको आदि ।

सङ्क्षिप्त सङ्केतः

अ	-	अत्युत्तम
ई. स.	-	ईश्वी संवत्
उ	-	उत्तम
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
ता. अप्रा.	-	तालिम अप्राप्त
ता. प्र.	-	तालिम प्राप्त
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.	-	निम्न
नि. तथा आ.	-	निजी तथा आवसीय
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
नेराप्रप्र	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्रा.डा.	-	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
म.	-	मध्यम
मा. वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
सम्पा.	-	सम्पादक

विषय-सूची

अध्याय - एक

पृष्ठ

शोध परिचय **१-१०**

१.१ शोध शीर्षक १

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ शोधपत्रको उद्देश्य २

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन ६

१.७ अध्ययनको औचित्य ७

१.८ शोध विधि ८

१.८.१ जनसङ्ख्या तथा नमुना ८

१.८.२ सामग्री निर्माण ८

१.८.३ पूर्व परीक्षण ९

१.८.४ तथ्यको सङ्कलन ९

१.९ शोधपत्रको रुपरेखा १०

अध्याय - दुई

कविता शिक्षण विधिको सैद्धान्तिक परिचय **११-१८**

२.१ कविता विधाको परिचय ११

२.२ कविता शिक्षणको आवश्यकता र क्रम
१२

२.३ कविता शिक्षणविधि १३

२.३.१ गीत तथा अभिनय विधि १४

२.३.२ अर्थबोध विधि १४

२.३.३ खण्डान्वय विधि १५

२.३.४ तुलनात्मक विधि १५

२.३.५ व्याख्या विधि १५

२.४ कक्षा दसमा कविता शिक्षणका लागि उपर्युक्त विधिहरू १५

२.४.१ लयबोध विधि १६

२.४.२ छलफल विधि १६

२.४.३ प्रनोत्तर विधि १६

२.४.४ व्याख्यान विधि १७

२.४.५ श्रुतिबोध तथा श्रुतिलेखन विधि
१७

२.४.६ चित्र तथा श्रव्य सामग्रीको प्रयोग विधि १७

२.५ सारांश
१८

अध्याय तीन

तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण १९-४८

३.१ परिचय १९

३.२ विद्यालय र तालिम प्राप्त शिक्षकको विवरण १९

३.३ शिक्षक प्रश्नावली र अवलोकन फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्को विश्लेषण
२०

३.३.१ शिक्षक प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण २०

३.३.१.१ पाठ योजना
२०

३.३.१.२ कविता शिक्षणको उद्देश्य
२१

३.३.१.३ भाषिक सीप
२३
३.३.१.४ वाक्यमा प्रयोग
२४
३.३.१.५ गति, यति मिलाई लय वाचन
२६
३.३.१.६ एकल र समूह वाचन
२७
३.३.१.७ व्याख्यान २८
३.३.१.८ बोध प्रश्नोत्तर
३०
३.३.१.९ सारांश कथन
३१
३.३.१.१० सारंश कथन
३२
३.३.१.११ शिक्षक विद्यार्थी सक्रियता ३३
३.३.१.१२ शिक्षक सहयोगी सामग्री ३४
३.३.१.१३ कविता शिक्षणको महत्व ३६
३.३.१.१४ विद्यार्थी मूल्याङ्कन ३७
३.३.१.१५ मूल्याङ्कनका साधन ३९
३.३.१.१६ ग्रहकार्य ४०
३.३.१.१७ शिक्षण विधि ४२
३.३.२ कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण ४४
३.३.२.१ सरकारी विद्यालय ४५
३.३.२.२ निजी तथा आवसीय विद्यालय ४६
३.४ सारांश ४७

अध्याय- चार

निष्कर्ष र सुझाव ४९-५२

४.१ निष्कर्ष ४९

४.२ सुझावहरू ५०

४.३ भावी अनुसन्धानका लागि थप शर्षिकहरु ५२

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

परिशिष्टहरू